

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه علوم سیاسی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی روابط بین الملل

**بررسی رابطه اسرائیل و ترکیه و تأثیر آن بر سیاست منطقه‌ای ایران در حوزه خزر
(۱۹۹۱-۲۰۰۴)**

استاد راهنما
دکتر احمد جالینوسی

استاد مشاور
دکتر عنایت الله یزدانی

پژوهشگر
یوسف جعفری

اسفند ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع
این پایان نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه علوم سیاسی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی روابط بین الملل
آقای یوسف جعفری
تحت عنوان

بررسی رابطه اسرائیل و ترکیه و تأثیر آن بر سیاست منطقه‌ای ایران در حوزه خزر
(۱۹۹۱-۲۰۰۴)

در تاریخ ۸۹/۱۲/۴ هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضاء

استاد راهنمای پایان نامه دکتر احمد جالینوسی با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضاء

استاد مشاور پایان نامه دکتر عنایت‌الله یزدانی با مرتبه‌ی علمی دانشیار

امضاء

استاد داور داخل گروه دکتر علی امیدی با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضاء

استاد داور خارج از گروه دکتر محمود واثق با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضای مدیر گروه

تقدیم به بهترین های زندگیم:

پدر بزرگوار که در آرزوی سرفرازیم،

همواره فضا و امکانات مناسب برای تحصیل

و پژوهش را برایم فراهم ساخته است.

و

مادم اسوه نخب و مایداری، عشق و محبت

و پشتکار و تلاش، که افزون بر توفیق های

کار ساز در راه دانش اندوزی، همیشه مرا به

دک صحیح از زندگانی و حقیقت جونی

ر، نمونه کرده است.

و

برادران و خواهرانم:

که سلامتی و موفقیتتان آرزوی همیشگی من است.

سپاسگزاری

در اینجا بر خود لازم می‌دانم تا از یکایک کسانی که مرا در انجام این تحقیق یاری نموده‌اند، تشکر و قدردانی نمایم. از استاد محترم راهنما، جناب آقای **دکتر احمد جالینوسی** و نیز از استاد مشاور گرامی، جناب آقای **دکتر عنایت الله یزدانی** که همواره در طی این پژوهش دلسوزانه دانش و تجربیات ارزنده خویش را جهت به سرانجام رسیدن این پژوهش در اختیار اینجانب قرار دادند، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم. همچنین از مدیر گروه علوم سیاسی جناب آقای **دکتر حسین مسعود نیا**، کمال تشکر را دارم. در پایان از دوستان محترم نیز به دلیل کمک‌های فراوانشان سپاسگزاری می‌نمایم.

یوسف جعفری

اسفند

۱۳۸۹

چکیده

پایان دوران جنگ سرد و خاتمه استیلای نظام دوقطبی بر مناسبات نظام جهانی، عصر تازه‌ای را رقم زد. در این دوره نوین به خصوص در شرایط ملتهب و متحول از نظام قدیم به پارادایم جدید دگرگونی‌های سریع در روابط واحدهای سیاسی یا ارتباطات و تعاملات منطقه‌ای بین کشورها به وجود آمد. نیروهای جدید با مناسبات پیچیده وارد معادلات جغرافیای سیاسی شدند و چالش‌های بی سابقه‌ای در جای جای جهان روی داد. در این راستا با توجه به اهمیت موقعیت ترکیه و سیستم سیاسی لائیسیم با اصول پان ترکیسم (البته از سال ۲۰۰۱ به بعد با قدرت گرفتن حزب عدالت و توسعه، لائیسیم محض به سمت سکولاریسم گرایش پیدا کرده)، اهمیت تاثیرات نزدیکی آنکارا با رژیم صهیونیستی مورد توجه قرار گرفت و فرصت مناسبی برای ظهور یک اتحاد استراتژیک بین ترکیه و اسرائیل که اوج آن در سال ۱۹۹۶ بود فراهم شد و زمینه‌های جدیدی را برای همکاری مشترک این دو کشور در حوزه‌های مهم امنیتی نظیر منطقه خزر، و آسیای مرکزی فراهم نمود.

دریای خزر به سبب واقع شدن بین دو قطعه بزرگ، یعنی آسیا و اروپا و منابع غنی انرژی دارای موقعیت ژئوپلیتیک خاص بوده و در تمام دوره‌های تاریخی مورد توجه ویژه کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است که در این راستا مورد توجه ویژه سیاست خارجی در قالب سیاست منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران قرار می‌گیرد. بنابراین وجود منافع مشترک ترکیه و اسرائیل نظیر تسلط بر منابع غنی انرژی منطقه و اعمال فشار بر ایران، و... در منطقه استراتژیک خزر، باعث به خطر افتادن منافع جمهوری اسلامی ایران و به ازای آن موجب تغییر در سیاست منطقه‌ای ایران شد. این پژوهش با استفاده از چارچوب نظری ژئوپلیتیک و با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی به دنبال تبیین و تحلیل روابط اسرائیل و ترکیه و تاثیر آن بر سیاست منطقه‌ای ایران در حوزه خزر (۲۰۰۴-۱۹۹۱) می‌باشد.

کلید واژه: سیاست خارجی، منطقه خزر، سیاست منطقه‌ای، پان ترکیسم، صهیونیسم، ژئوپلیتیک.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات پژوهش

۱-۱- شرح و بیان مساله پژوهشی	۱
۲-۱- تعریف مفاهیم	۴
۱-۲-۱- سیاست خارجی Foreign policy	۴
۳-۲-۱- منطقه خزر Caspian Sea Region	۵
۴-۲-۱- سیاست منطقه‌ای Region Policy	۵
۵-۲-۱- پان ترک‌یسم Pan Turkism	۵
۶-۲-۱- صهیونیسم Zionism	۵
۷-۲-۱- ژئوپلیتیک Geopolitics	۶
۲- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق	۶
۳-۱- اهداف تحقیق	۹
۴-۱- اهمیت و ارزش تحقیق	۱۰
۵-۱- فرضیه‌ها ی تحقیق	۱۰
۶-۱- کاربرد نتایج تحقیق	۱۰
۷-۱- روش تحقیق	۱۱
۸-۱- ابزار گردآوری داده‌ها (پرسشنامه، مصاحبه و ...)	۱۱
۹-۱- سازماندهی تحقیق	۱۱

فصل دوم: چارچوب نظری و ابزار تجزیه و تحلیل ژئوپلیتیک

۱-۲- مقدمه	۱۲
۲-۲- تعاریف ژئوپلیتیک	۱۳
۳-۲- مفاهیم ژئوپلیتیک	۱۶
۴-۲- اهمیت ژئوپلیتیک	۱۸
۵-۲- عوامل ژئوپلیتیک	۱۸
۱-۵-۲- عوامل ثابت ژئوپلیتیک	۱۸
۱-۱-۵-۲- موقعیت جغرافیایی	۱۸
۲-۱-۵-۲- فضا	۱۹
۳-۱-۵-۲- وضعیت خاک	۱۹

۱۹	۲-۵-۱-۴-وضعیت توپوگرافی
۱۹	۲-۵-۱-۵-شکل کشور ها
۱۹	۲-۵-۲-عوامل متغیر ژئوپلیتیک
۱۹	۲-۵-۲-۱-جمعیت
۲۰	۲-۵-۲-۲-منابع طبیعی
۲۰	۲-۵-۳-نهادهای سیاسی و اجتماعی
۲۰	۲-۶-۱-مراحل تحول ژئوپلیتیک
۲۱	۲-۶-۱-دوره تولد(از اواخر قرن ۱۹ تا پایان جنگ جهانی دوم)
۲۱	۲-۶-۲-دوره افول(پایان جنگ جهانی تا اواسط دهه ۱۹۷۰ میلادی)
۲۲	۲-۶-۳-دوره احیا(از اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی به بعد)
۲۲	۲-۷-۱-قدرت و نظریه‌های ژئوپلیتیک
۲۳	۲-۷-۱-نظریه فضای حیاتی راتزل
۲۳	۲-۷-۲-نظریه کشور به عنوان موجود زنده کیلن
۲۴	۲-۷-۳-نظریه قدرت دریایی ماهان
۲۵	۲-۷-۴-استراتژی ژئوپلیتیک هوس هوفر
۲۶	۲-۷-۵-نظریه قدرت بری مکیندر
۲۷	۲-۷-۶-نظریه ریملند اسپایکمن
۲۸	۲-۸-ژئواکونومی
۲۹	۲-۹-ضد ژئوپلیتیک
۳۱	۲-۱۰-نتیجه گیری

فصل سوم: بررسی سیاست خارجی ترکیه و اسرائیل

۳۲	۳-۱-مقدمه
۳۴	۳-۲-جغرافیای طبیعی و اوضاع قلمی
۳۴	۳-۲-۱-موقعیت جغرافیایی ترکیه
۳۴	۳-۳-موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ترکیه
۳۶	۳-۴-جغرافیای انسانی
۳۶	۳-۵-وضعیت اقتصادی ترکیه
۳۷	۳-۶-شکل گیری ترکیه و سیاست‌های آن

- ۳-۶-۱- سابقه تاریخی کشور ترکیه ۳۷
- ۳-۶-۲- ظهور آتاترک و اولین جمهوری ترکیه ۳۹
- ۳-۶-۲-۱- جمهوری خواهی ۳۹
- ۳-۶-۲-۲- جدایی دین از سیاست (سکولاریسم) ۴۰
- ۳-۶-۲-۳- ملی گرایی ۴۰
- ۳-۶-۲-۴- مردم گرایی ۴۰
- ۲-۶-۵- دولت گرایی ۴۱
- ۳-۶-۶- برخی اقدامات و اصلاحات آتاترک ۴۱
- ۳-۶-۷- اصول سیاست خارجی ترکیه ۴۱
- ۳-۷-۱- سیاست خارجی ترکیه از زمان تاسیس تا جنگ سرد ۴۲
- ۳-۷-۲- از دوره جنگ سرد تا فروپاشی نظام دوقطبی ۴۳
- ۳-۷-۳- دوره انتقالی در روابط بین الملل (پس از جنگ سرد) ۴۴
- ۳-۸-۱- سیاست خارجی منطقه‌ای ترکیه و روابط با کشورهای حوزه خزر ۴۶
- ۳-۸-۱-۱- رابطه ترکیه و آذربایجان ۴۷
- ۳-۸-۲- روابط ترکیه با ترکمنستان ۴۸
- ۳-۸-۳- ترکیه و قزاقستان ۴۹
- ۳-۸-۴- روابط ترکیه با روسیه ۴۹
- ۳-۹-۱- اسرائیل ۵۰
- ۳-۹-۱-۱- سیاست خارجی رژیم صهیونیستی ۵۰
- ۳-۹-۲- رابطه اسرائیل با روسیه ۵۲
- ۳-۹-۳- رابطه اسرائیل و قزاقستان ۵۴
- ۳-۹-۴- روابط اسرائیل و آذربایجان ۵۵
- ۳-۹-۵- روابط اسرائیل با ترکمنستان ۵۶
- ۳-۹-۶- نتیجه گیری ۵۷

فصل چهارم: بررسی روابط اسرائیل و ترکیه

- ۴-۱- مقدمه ۵۸
- ۴-۲- تاریخچه روابط ترکیه و اسرائیل ۵۹
- ۴-۳- علل گرایش ترکیه و اسرائیل به یکدیگر ۶۰

عنوان

صفحه

- ۳-۳-۴- بهره برداری از منابع آب غنی منطقه ۶۱
- ۳-۳-۴- تاثیر فروپاشی شوروی و نظام دوقطبی بر جغرافیای سیاسی، اقتصادی منطقه خزر و آسیای مرکزی و خاورمیانه ۶۲
- ۳-۳-۴- منابع انرژی ۶۲
- ۴-۴- همکاری‌های نظامی - امنیتی ترکیه و اسرائیل ۶۳
- ۴-۴- مفاد و محتوای پیمان استراتژیک ترکیه و اسرائیل ۶۴
- ۴-۵-۱- همکاری‌های صنعتی- نظامی ۶۵
- ۴-۵-۲- تبادل اطلاعات نظامی و امنیتی ۶۶
- ۴-۶-۱- ادامه همکاری ها ۶۷
- ۴-۶-۱- امضای موافقتنامه همکاری در زمینه مبارزه با تروریسم دسامبر ۲۰۰۳ ..... ۶۸
- ۴-۶-۲- همکاری نظامی و صنایع دفاعی ترکیه و اسرائیل از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴ ..... ۶۹
- ۴-۷- روابط اقتصادی ترکیه و اسرائیل ۷۰
- ۴-۸- مبادلات بازرگانی ۷۱
- ۴-۹- جهانگردی ۷۲
- ۴-۱۰- بخش کشاورزی ۷۲
- ۴-۱۱- اهداف و منافع ترکیه و اسرائیل از اتحاد با یکدیگر ۷۳
- ۴-۱۱-۱- اهداف ترکیه ۷۳
- ۴-۱۱-۱-۱- الف) تقویت توان نظامی ۷۴
- ۴-۱۱-۱-۲- ب) اهداف اقتصادی ۷۴
- ۴-۱۱-۱-۳- ج) به حاشیه راندن اسلام گرایان ۷۵
- ۴-۱۱-۱-۴- د) تامین امنیت خارجی ۷۵
- ۴-۱۱-۱-۵- ه) مقابله با بحران ها و تامین امنیت داخلی ۷۶
- ۴-۱۱-۲- اهداف اسرائیل ۷۶
- ۴-۱۱-۲-۱- الف) کسب مشروعیت سیاسی- اقتصادی ۷۷
- ۴-۱۱-۲-۲- ب) اهداف اقتصادی ۷۷
- ۴-۱۱-۲-۳- ج) تضعیف سوریه ۷۷
- ۴-۱۱-۲-۴- د) تحقق آرمان صهیونیسم ۷۸
- ۴-۱۱-۲-۵- ه) استفاده از منابع عظیم آبی ترکیه ۷۸

۷۹	۳-۱۱-۴-اهداف مشترک ترکیه و اسرائیل
۸۰	۳-۱۱-۴-الف) سیطره بر آسیای مرکزی و قفقاز
۸۱	۳-۱۱-۴-ب) اعمال فشار بر ایران
۸۲	۳-۱۲-۴-پیامدهای اتحاد ترکیه و اسرائیل
۸۲	۳-۱۲-۴-۱-سطح داخلی
۸۳	۳-۱۲-۴-۲-سطح منطقه‌ای
۸۵	۳-۱۲-۴-۳-پیامدهای نظامی امنیتی
۸۵	۳-۱۲-۴-۴-پیامدهای سیاسی-اقتصادی
۸۶	۳-۱۳-۴-نتیجه گیری

فصل پنجم: بررسی منطقه خزر و سیاست منطقه‌ای ایران

۸۷	۵-۱-مقدمه
۸۸	۵-۲-ویژگی‌های جغرافیای طبیعی و ژئوپلیتیک دریای خزر
۹۰	۵-۳-اهمیت ژئوپلیتیک دریای خزر
۹۱	۵-۴-اهمیت ژئواکونومیک خزر
۹۱	۵-۴-۱-الف) منابع آبی
۹۱	۵-۴-۲-ب) منابع کربنی و هیدروکربونی
۹۲	۵-۵-رژیم حقوقی دریای خزر
۹۲	۵-۵-۱-رژیم حقوقی دریای بسته
۹۴	۵-۶-اجلاس عشق آباد
۹۴	۵-۷-اجلاس تهران
۹۵	۵-۸-جمهوری قزاقستان
۹۵	۵-۸-۱-تاریخ قزاقستان
۹۶	۵-۸-۲-موقعیت جغرافیایی
۹۶	۵-۸-۳-موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک
۹۷	۵-۸-۴-اوضاع اقتصادی
۹۸	۵-۸-۵-مبانی و اصول سیاست خارجی
۹۹	۵-۹-جمهوری آذربایجان
۹۹	۵-۹-۱-تاریخ جمهوری آذربایجان

عنوان	صفحه
۲-۹-۵-جغرافیای طبیعی و اوضاع اقلیمی.....	۹۹
۳-۹-۵-موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک.....	۱۰۰
۴-۹-۵-ویژگی های اقتصادی.....	۱۰۰
۵-۹-۵-بخش انرژی.....	۱۰۱
۱۰-۵-جمهوری ترکمنستان.....	۱۰۳
۱-۱۰-۵-تاریخ ترکمنستان.....	۱۰۳
۲-۱۰-۵-جغرافیای طبیعی و اوضاع اقلیمی.....	۱۰۴
۳-۱۰-۵-موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک.....	۱۰۴
۴-۱۰-۵-ویژگی های اقتصادی.....	۱۰۵
۱۱-۵-روسیه.....	۱۰۵
۱-۱۱-۵-وضعیت اقتصادی.....	۱۰۵
۲-۱۱-۵-سیاست خارجی روسیه.....	۱۰۶
۳-۱۱-۵-رابطه روسیه با جمهوری های تازه استقلال یافته حوزه خزر.....	۱۰۸
۱-۳-۱۱-۵-روابط روسیه با قزاقستان.....	۱۰۹
۲-۳-۱۱-۵-رابطه روسیه با آذربایجان.....	۱۱۰
۳-۳-۱۱-۵-رابطه روسیه با ترکمنستان.....	۱۱۱
۴-۱۱-۵-اهمیت دریای خزر برای روسیه.....	۱۱۱
۱۲-۵-جمهوری اسلامی ایران.....	۱۱۳
۱-۱۲-۵-جغرافیای طبیعی و اوضاع اقلیمی.....	۱۱۳
۲-۱۲-۵-موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک.....	۱۱۳
۳-۱۲-۵-موقعیت ژئوپلیتیک ایران در کنار منطقه خزر.....	۱۱۴
۴-۱۲-۵-سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران.....	۱۱۵
۵-۱۲-۵-سیاست منطقه ای ایران در حوزه خزر.....	۱۱۷
۶-۱۲-۵-رابطه جمهوری اسلامی ایران با کشورهای حوزه خزر.....	۱۲۰
۱-۶-۱۲-۵-سازمان همکاری اقتصادی اکو.....	۱۲۰
۲-۶-۱۲-۵-رابطه ایران با قزاقستان.....	۱۲۲
۳-۶-۱۲-۵-روابط ایران و آذربایجان.....	۱۲۳
۱-۳-۶-۱۲-۵-مواضع ایران در قبال بحران قره باغ.....	۱۲۴

صفحه	عنوان
۱۲۵	۵-۱۳-۴-۶-روابط ایران و ترکمنستان.....
۱۲۶	۵-۱۲-۵-۶-رابطه ایران و روسیه.....
۱۲۹	۵-۱۲-۶-۱-۵-رابطه ایران و روسیه در حوزه خزر.....
۱۲۹	۵-۱۲-۶-۶-روابط ایران و ترکیه.....
۱۳۲	۵-۱۲-۷-سیاست منطقه‌ای ایران در حوزه خزر بعد از ادامه همکاری‌های میان ترکیه و اسرائیل.....
۱۳۳	۵-۱۲-۸-مداخله قدرت‌های منطقه‌ای و غیرمنطقه‌ای در حوزه خزر.....
۱۳۹	۵-۱۲-۹-نتیجه‌گیری.....
۱۴۰	تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری.....
۱۴۲	راه حل‌ها و پیشنهادات.....
۱۴۴	فهرست منابع.....

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱- شرح و بیان مساله پژوهشی

پایان دوران جنگ سرد و خاتمه استیلای نظام دوقطبی بر مناسبات نظام جهانی، عصر تازه‌ای را رقم زده است. در این دوره نوین به خصوص در شرایط ملتهب و متحول از نظام قدیم به پارادایم جدید دگرگونی‌های سریع در روابط واحدهای سیاسی یا ارتباطات و تعاملات منطقه‌ای بین کشورها در حال رخ نمودن است. نیروهای جدید با مناسبات پیچیده وارد معادلات جغرافیای سیاسی می‌شوند و چالش‌های بی‌سابقه در جای جای جهان روی می‌نماید. در این راستا با توجه به اهمیت موقعیت ترکیه در رقابت منطقه‌ای با جمهوری اسلامی ایران با نگاه به اصول سیاست خارجی ترکیه و علایق تازه آن در گسترش نفوذ منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای خود، اهمیت تاثیرات استراتژیکی نزدیکی روزافزون آنکارا با رژیم صهیونیستی مورد توجه ویژه قرار می‌گیرد (خداداد، ۱۳۷۸: ۱).

ترکیه و اسرائیل تا قبل از جنگ سرد به علت حساسیت مسلمانان نسبت به اسرائیل، یک رابطه معمولی با هم داشتند ولی با پایان جنگ سرد با تحولاتی از قبیل فروپاشی نظام کمونیسم، تائید ضمنی موجودیت اسرائیل از سوی عرفات در ۱۹۸۸، آغاز جنگ خلیج فارس در ۱۹۹۱ و شروع گفتگوهای صلح مادرید بین اعراب و اسرائیل در ۱۹۹۱ همراه بود، شرایط برقراری روابط بیشتر در زمینه‌های اقتصادی و نظامی مهیاتر شد که نقطه عطف

همکاری‌های اقتصادی و نظامی دو کشور، انعقاد پیمان استراتژیک امنیتی و نظامی در فوریه ۱۹۹۶ می باشد که باعث برهم خوردن توازن قدرت در منطقه خاور خاورمیانه گردید (Libert, 1998: 22-25).

از دیدگاه ترکیه انعقاد این پیمان گامی طبیعی در راستای استراتژی جدید منطقه‌ای این کشور در دوره پس از جنگ سرد بوده و ادعای مقامات این کشور آن است که پیمان یاد شده علیه هیچ کشور ثالثی نیست. اما تحول ناگهانی مناسبات ترکیه و اسرائیل از حوزه سیاسی و اقتصادی به حوزه همکاری‌های نظامی، امنیتی باعث شده است کشورهای منطقه این تغییر را تهدیدی جدی علیه امنیت ملی و منطقه‌ای خود تلقی کنند (میر طاهر، اتحاد استراتژیک : ۱۳۸۰). همچنین در سال ۲۰۰۳ ترکیه و اسرائیل موافقت نامه همکاری امنیتی امضا کردند که شامل مبارزه با تروریسم و مبارزه با قاچاق مواد مخدر می باشد.

ترکیه و اسرائیل دارای اشتراکات زیادی می باشند که در نزدیکی این دو کشور تاثیر فراوانی دارد مهمترین وجوه اشتراک آنها عبارت اند از:

۱- هر دو کشور غیر عرب می باشند که توسط همسایگان عربی احاطه شده اند.

۲- از نظر نظامی قدرت متوسط محسوب می شوند و هر دو طالب یک منطقه باثبات هستند (ملکی، ۱۳۷۷: ۴۲-۴۱).

ترکیه و اسرائیل رابطه نزدیکی با ایالات متحده دارند که به عنوان یک هم پیمان و منبع اصلی کمک‌های خارجی به هر دو محسوب می شود و توافقنامه بین دو کشور نیز با استراتژی آمریکا هم خوانی دارد (دوئرتی و فالتر گراف، ۱۳۷۲: ۶۹۵).

چرخش اتحاد دو کشور از قالب سیاسی- اقتصادی به نظامی- امنیتی، باعث شده تا کشورهای منطقه به این موضوع با نگرانی خاصی بنگرند و این اتحاد تاثیری جدی بر روابط بین الملل و منطقه خاورمیانه به خصوص حوزه خزر داشته و موازنه قدرت در این مناطق را برهم زده است. از مهمترین پیامدهای اتحاد استراتژیک این دو کشور را تاثیر آن بر امنیت ملی ایران می توان نام برد (میر طاهر، ۱۳۸۰: ۱۲).

مهمترین مسئله‌ای که در مقابل این اتحاد قرار می گیرد عکس العمل جمهوری اسلامی است که به هیچ وجه حاضر به تحمل یک دشمن در مرزهای خود نیست. این دشمن اسلام و مسلمانان که از هیچ جنایتی علیه مسلمانان فلسطین پرهیز نمی کند دشمنی خود را با کشورهای اسلامی ثابت کرده است.

موقعیت استراتژیک ایران در محدوده بیضی نیکسون^۱ قرار می‌گیرد که دارای منابع عظیم نفت و گاز است. او عنوان می‌کند، که این محدوده عمدتاً مسلمان نشین هستند و ایران دو منطقه استراتژیک خلیج فارس و دریای خزر را به هم مرتبط می‌سازد. بنابراین با نگاه به اتحاد بین اسرائیل و ترکیه، این طور برداشت می‌شود که این دو کشور فاقد منابع انرژی هستند و با توجه به تعارض ایدئولوژیکی آنها با ایران، تمایل ندارند که جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال و حوزه خزر حضور فعال داشته و بخشی از استخراج و انتقال انرژی را نصیب خود کند (حسینی، ۱۳۷۹: ۳۸-۲۸).

بعد از جنگ سرد، شاهد وجود بحران و تناقض در ماهیت سیاست خارجی ترکیه هستیم. این بحران‌ها در فراگرد هویت‌یابی سیاست خارجی ترکیه حول دو محور اساسی تمرکز یافته که عبارت‌اند از:

الف) اسلامگرایی در برابر سکولاریسم.

ب) الگوی جهان‌ترک (پان‌ترکیسم) در برابر اروپاگرایی (Sanguinetti, 1997: 24).

بحث اسلام‌گرایی که در قالب پان‌اسلامیسم نمود پیدا می‌کند، زائیده افکار و تحولات نیمه دوم قرن ۱۹ می‌باشد، اگرچه برخی معتقدند که فرایند آن به قرون اولیه پیدایش امپراطوری عثمانی برمی‌گردد و اوج آن در زمان سلیمان باشکوه مشاهده می‌شود. در نیمه دوم قرن ۱۹ سلسله حوادث پراکنده‌ای در حوزه جغرافیایی جهان اسلام، انسجام بخش افکار عمومی مسلمانان در جهت نوعی اتحاد بین‌المللی گردید. در همین ایام، سردمداران امپراطوری عثمانی که نسبت به وفاداری اعراب به امپراطوری خود دچار تردید گردیده بودند، با نشر و ترویج افکار برادری اسلامی و وفاداری و تبعیت از خلیفه، خود را در کانون این انسجام بین‌المللی قرار دادند. تحقیرهای جدید مسلمانان را آماده می‌کرد تا برای محافظت از خود به سوی سلطان ترک تمایلاتی بروز دهند. در سال ۱۸۷۰ نامق کمال از تهدیدات همه‌جانبه غرب نسبت به جهان اسلام آگاهی پیدا کرد، او مروج نوعی پان‌اسلامیسم فرهنگی بود (لوئیس، ۱۳۵۰: ۳۴۰).

تقابل اسلام با اصول موضوعه کمالیسم پدیدۀ جدیدی در قلمرو سیاست داخلی و خارجی ترکیه محسوب نمی‌گردد. جرقه‌های تقابل از ابتدای برقراری فرم‌های سیاسی-اجتماعی توسط مصطفی کمال پاشا یا آتاترک، در جامعه سیاسی ترکیه خود را آشکار کرد و تاکنون نیز خودنمایی می‌کند، روابط ترکیه با ایران می‌تواند نشان‌گر این امر باشد (انصاری، ۱۳۷۳: ۶۴).

پیشینه روابط ایران و ترکیه، به تاسیس سفارت امپراطوری عثمانی در تهران به سال ۱۸۳۵ میلادی (۱۲۱۴ شمسی) باز می‌گردد. پس از آن در سال ۱۸۵۱ ایران نیز سفارت‌خانه خود را در استانبول تاسیس کرد. در زمان

آتاتورک روابط حسنه‌ای بین ترکیه و ایران برقرار شد. قرار داشتن دو کشور در منطقه استراتژیک خاورمیانه از یک سو، و روابط راهبردی آنان با غرب از سوی دیگر، موجب گردید تا دو کشور در همسویی با سیاست‌های غرب و به منظور جلوگیری از نفوذ و گسترش کمونیسم اقدام به انعقاد پیمان‌هایی در جهت اهداف خود کردند. روابط این دو کشور با هم بعد از انقلاب با فراز و نشیب‌هایی روبرو شد. در زمان جنگ ایران و عراق با اعلام بی طرفی ترکیه نسبت به این جنگ، روابط دو کشور به طور مستقیم از سر گرفته شد. با انعقاد قرارداد ۱۹۸۵ در زمینه‌های همکاری دفاعی آمریکا با ترکیه، روابط این کشور با ایران ضعیف شد. این فراز و نشیب‌ها در روابط بین ایران و ترکیه ادامه پیدا کرد تا اینکه در سال ۱۳۸۴ روابطشان دو باره به روزهای اوج خود نزدیک شد که این امر معلول عوامل زیر است:

الف) همکاری اقتصادی و سیاسی در قالب همکاری اقتصادی (ا.ک.و).

ب) همکاری‌های امنیتی و سیاسی دوجانبه.

ج) همکاری و هماهنگی در قبال بحران‌های بین‌المللی، از جمله بحران بوسنی و هرزگوین، افغانستان، قره باغ و چین.

د) صادرات گاز ایران به ترکیه (فلاح زاده، ۱۳۸۴: ۷۰-۶۷).

نگارنده در این پژوهش سعی دارد تا تاثیرات روابط بین ترکیه و اسرائیل بر سیاست منطقه‌ای ایران در حوزه خزر را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد.

روابط بین ترکیه و اسرائیل را در قالب چارچوب ژئوپلیتیک می‌توان مورد مطالعه قرار داد. با توجه به موقعیت ژئواستراتژیک ترکیه و همچنین حوزه خزر، نظریه هارتلند مکیندر بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد، که عبارت است از: "آنکه بر اروپای شرقی یا اوراسیا حکومت کند بر سرزمین حیاتی حاکم است؛ آنکه بر سرزمین حیاتی حکومت کند بر جزیره جهانی حاکم است، و آن که بر جزیره جهانی حکومت کند بر سراسر جهان فرمان می‌راند" (Mackinder, 1919: 145).

۱-۲- تعریف مفاهیم

۱-۲-۱- سیاست خارجی: Foreign Policy

سیاست خارجی عبارت است از استراتژی‌هایی است که دولت‌ها جهت کسب اهداف خود در عرصه بین‌المللی اتخاذ می‌نمایند (حاجی یوسفی، ۱۳۸۲: ۹). و دارای دو مولفه است، یکی اهداف ملی و دیگری ابزار

دستیابی به آنها. در واقع فن و هنر اداره کشور نیز چیزی جز توان برقرار کردن هماهنگی بین آرمان ها و اهداف ملی، و منابع لازم برای دستیابی به آنها نیست (نورانی، ۱۳۷۶: ۱۰). و شامل تنظیم و اجرا و هم چنین راهنمایی است برای اقداماتی که یک دولت در ورای مرزهای خودش به منظور پیشبرد اهداف در رابطه با بازیگران حکومتی و غیر حکومتی به عمل می آورد (قوام، ۱۳۸۴: ۲۳۱).

۱-۲-۳- منطقه خزر: Caspian Sea Region

منطقه پهناوری است که بین قفقاز و آسیای مرکزی قرار گرفته و دریای خزر نقطه کانونی این منطقه است که شامل کشورهای ساحلی قزاقستان، ترکمنستان، جمهوری آذربایجان، روسیه و جمهوری اسلامی ایران است (سلیمانی، ۱۳۸۱: ۳۷).

مجتهد زاده راجع به این منطقه می نویسد: منطقه خزر را می توان شامل پهنای وسیعی دانست که از قفقاز در غرب تا آسیای مرکزی در شرق گسترش یافته است (Mojtahied Zadeh, 2001: 16).

۱-۲-۴- سیاست منطقه‌ای: Region Policy

بررسی دقیق اوضاع حاکم بر کشورهای یک منطقه، خطرها، گرایش ها و منافع مشترک، نقش تمایل قدرت‌های منطقه‌ای، امکانات، نیازها و راهبردی که یک کشور در قبال یک منطقه در نظر می گیرد (Mallaby, 2002: 2).

۱-۲-۵- پان ترکیسم: Pan Turkism

پان ترکیسم به مفهوم عام خود جنبشی ایدئولوژیک، سیاسی و تا حدی فرهنگی است که می خواهد وحدت بیشتر مردمان ترک تبار جهان را، شاید به شکل استقلال یک کنفدراسیون از کشورهای ترک و حتی یک فدراسیون ترکی، به ارمغان آورد (لاندر، ۱۳۸۲: ۳۷۲-۳۷۱).

۱-۲-۶- صهیونیسم: Zionism

در دایره المعارف صهیونیسم و اسرائیل عنوان شده است صهیونیسم کلمه‌ای است که در سال ۱۸۹۰ برای جنبشی که هدف آن بازگشت قوم یهود به سرزمین فلسطین بکار رفته و از سال ۱۸۹۶ صهیونیسم به یک جنبش سیاسی اطلاق می شود که توسط "تئودر هرتزل"^۱ تاسیس شده است (واحدی، ۱۳۸۲: ۲۸). هرتزل می گوید در جهان مسئله‌ای به عنوان یهود ستیزی وجود دارد که ناشی از پراکنده شدن آنها در سراسر جهان است و تنها راه حل این مشکل بازگشت این قوم به سرزمین مقدس خود و برپایی دولت خاص خود است. صهیونیسم برای برپایی

1 -Theodor Herzl-